

НАУКОВА ПАРАДИГМА НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

В статті висвітлюються загальні науково-методологічні засади дослідження економічних процесів неінституціональною економічною теорією, які порівнюються з підходами інституціоналістів першої хвилі. Піддаються критичному осмисленню певні здобутки представників неінституціоналізму з точки зору критерію новизни і фундаментальності. Трансакційний підхід у економічному дослідженні розглядається як провідна методологічна засада, що становить принципову інноваційну сутність неінституціональної наукової парадигми.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: неінституціональна економічна теорія, неінституціональна парадигма, старий інституціоналізм, методологія індивідуалізму, трансакційні витрати, економічна координація і ієрархія, інститут державності, кліометрика, інфраструктура, наукова інновація неінституціоналізму, ціннісна орієнтація економічної науки.

Інституціоналізм як економічна теорія про економічну роль неекономічних факторів є відображенням сучасної тенденції до інтеграції в суспільних науках і втілює методологічну спробу системно збалансувати тривалу тенденцію поглиблення спеціалізації в них.

Неінституціональна економічна теорія виходить з того, що неекономічні фактори, втілені в цивілізаційних інституціях, стають правилами суспільної гри і задають систему економічних стимулів — позитивних і негативних, спрямовуючи людську діяльність у певне русло, роблять соціальне середовище передбачуваним.

Неінституціональна парадигма побудована на дослідженні формування та еволюції таких інститутів, як угоди, контрактів, норм, традицій, звичок, правил і т. д. Саме ці елементи дають

можливість у більш повному обсязі дослідити мотиви економічної поведінки людини.

Під неекономічними факторами економічного розвитку, які є об'єктом дослідження неінституціональної економічної теорії, можна агреговано розуміти інфраструктурне забезпечення ринкової економіки. Інфраструктурні елементи не є безпосередніми складовими продуктивних сил, тобто самостійними факторами виробництва, проте вони суттєво впливають на якість останніх, на рівень попиту і пропозиції, на економічну кон'юнктуру ринку.

Помилковим є уявлення про спорідненість нової інституціональної теорії із старим інституціоналізмом Т. Веблена, Дж. Коммонса, Дж. Гелбрейта. Існують певні термінологічні співпадіння, певний вплив ідей «старих» інституціоналістів на формування системи нової інституціональної теорії, однак коріння останньої чітко ув'язується з неокласичною методологією.

У цьому зв'язку принципово важливим виявляється відмінність теоретичного підходу Рональда Коуза від представників так званого старого інституціоналізму. В аналізі наукових досягнень Р. Коуза варто враховувати, що системний підхід для нього не був домінуючим. Така характерна риса підходу Т. Веблена як аналіз економічної системи в цілому, була відкинута Коузом з самого початку.

Натомість у виявленні «природи фірми» та ринку Коуз використовує методологію індивідуалізму, досліджуючи характер трансакцій між індивідами як у середині фірми, так і на відкритому ринку. Такий прийом виявився доволі ефективним, оскільки причиною існування адміністративних відносин (а не ринкових) в середині фірми, виявилися трансакційні витрати, економія на обсязі яких і визначає межі фірми [3]. Під трансакційними витратами необхідно розуміти витрати людських зусиль, часу та грошей для отримання інформації щодо кон'юнктури ринку, її аналізу та прийняття управлінського економічного рішення. Іншими словами, це витрати на укладання ринкових угод [5].

Розглядаючи трансакційну наукову парадигму неінституціоналізму, не можна обійти увагою тези професора Харківського університету М. М. Алексєнка про дешевизну як душу господарності, які аналогічні неінституціональній тезі Р. Коуза про мінімізацію трансакційних витрат як інструмент економічного розвитку. Алексєнко пише, що «душа господарності — дешевизна, в ім'я її і з'являється державне господарство, яке лише настільки і може бути виправдане, наскільки його функції не можуть таким

же господарським чином виконуватися одиничними господарствами». Якщо певна державна функція може бути виконана більш дешево приватним підприємцями, або кооператорами, то вона «повинна бути викреслена із обов'язків держави в ім'я дешевизни» [1, с. 12—13].

Розвиваючи ідею державності, Алексєєнко обґрунтовував межі державної діяльності. Цю наукову заслугу нашого співвітчизника цілком можливо співставляти із заслугою Р. Коуза щодо розробки проблематики економічної координації та ієрархії. Істотна відмінність в тім, що наш співвітчизник надав значення висвітленню відповідної проблематики майше на 50 років раніше за відомого американця [1]. Проблема у тім, що нам менш відома власна наукова спадщина, ніж зарубіжна.

Алексєєнко запропонував досить оригінальне на той час бачення державної інституції в економіці. Він розглядав державне господарство як одну з форм народного господарства. Тому наука про державне господарство, на його думку, імманентно вписувалась в політичну економію, використовуючи її основні положення та принципи. Розгляд науки про державну діяльність з погляду попиту і пропозиції призводить до поділу економічної політики держави відповідно на управлінську та фінансову діяльність. До кола питань першої належить процес виробництва державою різноманітних благ і задоволення потреб всього суспільства та окремих його членів. Друга ж розглядає питання оплати благ, які надає держава (податки, мита, державний борг тощо).

Саме у податку, на думку М. М. Алексєєнка, відчувається тісний зв'язок економічних і політичних явищ. З одного боку, податок — це один з елементів розподілу, складова ціни. З іншого, — одна із функцій держави [4, с. 30].

Повертаючись до американського неінституціоналізму зазначимо, що вартий фундаментальної уваги транзакційний аспект неінституціонального дослідження Дагласа Норта. Розвиваючи неінституціональну парадигму, започатковану Р. Коузом, Д. Норт робить висновок, що чим глибший поділ праці, тим вищими виявляються транзакційні витрати для суспільства. Це обумовлюється як зростанням на визначенням кількості та якості товарів та послуг, так і зростанням витрат на специфікацію прав власності та захист контрактів, оскільки поглиблення спеціалізації підриває договірну ідеологію, яка об'єднувала традиційні суспільства та полегшувала угоди між її членами [7].

Наступним фундаментальним висновком Д. Норта, на нашу думку, можна вважати його тезу про роль виникнення держави у

реалізації потенціалу першої (неолітичної) економічної революції. Зростання чисельності населення за відсутності зниження рівня споживання та перехід від привласнюючого господарства до відтворюючого, на думку Норта, були б неможливими без ствердження інституту державності, який забезпечив територіальну визначеність як перехід від нічим не обмеженої спільної власності на природні ресурси, що призводила до надексплуатації та виснаження ресурсної бази, до так званої виняткової спільної власності на природні ресурси, коли інші племена позбавлялись доступу до них [4, с. 560].

Д. Норт розглядає у книзі «Економіка суспільних проблем» (1971 р.) явища громадського життя, які стають окремими галузями економічного дослідження: економіка заборони абортів, економіка моральної проституції, економіка наркоманії, запобігання злочинності, економіка медичного обслуговування, ризику і страхування, економіка освіти тощо [7].

В праці «Зростання і добробут в американському минулому: нова економічна історія» (1966 р.) Д. Норт спростовує тезу про неефективність південного рабства в Америці. Крах рабовласництва, за його переконанням, мав не економічні, а політичні і соціальні фактори причинності [7]. Приєднується до нього і Роберт Фогель у роботах «Нове тлумачення американської економічної історії» (1971 р.) та «Час на хресті: економіка американського рабства» (1974 р.): інтенсивна організація господарювання та сприятлива кон'юнктура ринків бавовни робили плантації півдня прибутковими [4, с. 552]. Ефективність південного господарювання в Америці була вищою за північне, а доходи на душу населення рабовласницького Півдня були вищими (звісно, до уваги береться американське населення, не враховуючи афроамериканське). Тобто, ігноруючи морально-етичний аспект в економіці, доводиться, що рабство з власне економічної точки зору не було застійним.

Проте, з точки зору політекономічного аспекту дослідження, основу якого мають становити ціннісно-мотиваційні засади економічного розвитку, такий висновок фундаментально нічого не змінює для нас — мотивації до праці у рабів не було і це зумовило крах класичного рабовласницького суспільства. Необхідністю мотивації праці та забезпечення умов належного рівня відтворення для робочої сили була зумовлена поява інституту колонату. Крім того, показники ефективності виробництва і продуктивності праці різняться між собою, а висновки американських дослідників їх не диференціюють.

Неоінституціоналіст Роберт Фогель також працював над об'єднанням економічної історії та економетрики — результатом стала наука кліометрика як ретроспективане економіко-статистичне моделювання, тобто використання контрфактичних гіпотез стосовно економічної історії. Фогель заперечив, що залізниці зробили Америку. Він побудував і обчислив альтернативну транспортну модель економічного розвитку США і довів, що водні шляхи також би забезпечили співставний рівень розвитку американської економіки [4, с. 551]. Проте зауважимо, що подібного роду дослідженнями має тішитися такий економічний спецкурс, як економіка транспорту. Проведене Р. Фогелем дослідження цінне саме з точки зору предмета цієї дисципліни. Що ж до фундаментальної економіки, то її теоретичний висновок залишається незмінним — інфраструктурна складова значно впливає на показники економічного розвитку.

З цього приводу цікавим є аналіз статистичних даних розвитку інфраструктури в розвинутих країнах. Економіст Мічиганського університету Д. Ашауер стверджує, що гальмування зростання продуктивності праці в Америці у 70—80 роки пояснюється недостатніми державними капіталовкладеннями в національну інфраструктуру, яка необхідна для виробництва і розподілу товарів та послуг. Ашауер приділяє увагу суттєвості взаємозв'язків між інфраструктурою та динамікою приватних капіталовкладень. Він простежує зв'язок високого рівня державних капіталовкладень в інфраструктуру з високою нормою прибутку у приватному секторі. Наприклад, в 1965—1969 роках щорічні інвестиції в інфраструктуру склали 2,3 % ВВП, а норма прибутку в приватному секторі досягла 13,3 %. У 1980—1984 роках при зниженні частки інвестицій до 0,4 % норма прибутку знизилась до 7,9 %. Ашауер також наводить дані, що відбивають тісний зв'язок між розвитком інфраструктури та динамікою продуктивності праці. Наприклад, у 1950—1970 роках сукупна вартість інфраструктури зросла в середньому на 4,1 % на рік, а середньорічні темпи зростання продуктивності праці склали 2 %. За період 1971—1985 роки перший показник скоротився до 4,6 %, що супроводжувалось зниженням другого показника до 0,8 % [6, с. 394]. Для підтвердження своєї думки автор наводить також міжнародні порівняння. Він з'ясовує зв'язок між динамікою продуктивності праці та часткою інвестицій в інфраструктуру у ВВП на прикладі промислово розвинутих країн і помічає, що такі країни, як Японія, які спрямовували значну частину ВВП на розвиток інфраструктури, вирізняються високими темпами зростання про-

дуктивності праці. В таких країнах, як США, де в інфраструктуру вкладено порівняно мало коштів, продуктивність праці зростає відносно повільно [6, с. 395].

Як бачимо з порівняння досліджень Д. Ашауера та Д. Норта, цінність для політичної економії та економічної теорії становить фундаментальна економічна виразність та принциповий системний економічний ефект інституціонального дослідження неекономічних факторів. З фундаментальної точки зору, наведені доробки Ашауера, на нашу думку, є більше переконливими і функціональними.

Отже, до спадщини Дагласа Норта, яка налічує вісім книг та понад п'ятдесят наукових статей, так само, як і до доробків інших неінституціоналістів, варто підходити диференцовано. Адже для фундаментальних економічних дисциплін важливими є ті аспекти, що становлять інтерес і цінність саме з точки зору парадигмальної інновації неінституціоналізму.

Фундаментальним економічним аспектом неінституціоналізму, тобто принциповою сутнісною інновацією, що утворює його науково-методологічну парадигму, є транзакційний підхід до дослідження економічних процесів.

Сучасній економічній науці вкрай бракує ціннісної орієнтації.

Це означає, що дослідження нею сучасних форм господарювання має будуватися на внутрішніх системних методологічних засадах, остеологією яких становить ціннісний принцип економічного відтворення. Неінституціоналізм є новітньою затребуваною теорією в рамках інституціонального напрямку фундаментальної економічної науки. Проте методологічні засади американського неінституціоналізму абсолютно не є самодостатніми для розв'язання основної системної, як цивілізаційної, так і економічної проблеми — цінносної орієнтації людського розвитку. Популізм неінституціональної економічної теорії полягає в ідеології ринкового оптимізму. Обґрунтування цього оптимізму в його науковій парадигмі зводиться до трансформації екстерналій від ринкового способу економічної діяльності в транзакційні витрати сторін ринкових угод. Проте очима прагматиків ми спостерігаємо не усунення екстерналій, а посилення глобальних проблем. Глобальні проблеми, пов'язані з вадами ціннісної орієнтації економічних процесів, можуть бути фундаментально вирішені лише на керівних методологічних засадах фізичної економії, тобто на підставі зміщення акценту уваги з інституціональних до природно-ресурсних засад економічного розвитку. Але це є темою окремого і місткого дослідження.

Література

1. *Алексеевко М. М.* Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-БбСея, Риккардо, Сисмонди и Д. С. Милля. — Х., 1870.
2. *Архиереев С. И.* Трансакционные издержки в условиях рыночной трансформации: Дис. докт. экон. наук: 08.01.01. — Х., 2001. — 508 с.
3. *Бахтарі Е. А.* Особливості методу Р.Коуза // Наукові праці Дон-НТУ. Серія: Економічна. — Вип. 89-1. — 2005. С. 104—107.
4. *Історія економічних учень: підручник: У 2 ч. — Ч. 2 / За ред В. Д. Базилевмча.* — 2-ге вид, випр. — К.: Знання, 2005. — 567 с.
5. *Коуз Р. Г.* Природа фірми // Теорія фірми / Под ред. В. М. Гальперина. — СПб.: Економ. шк., 1995.
6. *Макконнелл К. Р., Брю С. Л.* Економікс: принципи, проблеми и політика. В 2-х т.: Пер с англ. 11-го изд. Т.1 — М.: Республика, 1993. — 399 с.
7. *Норт Д.* Інституції, інституціональна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000.
8. *Природа фірми: Пер. с. англ..* — М.: Дело, 2001. — 360 с.

Стаття надійшла до редакції: 03.03.2008

УДК 658.155

Л. М. Дзюбенко, канд. екон. наук, ст. викл.
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто еволюцію теорій прибутковості підприємств за останні п'ять століть у розрізі періодів та суб'єктно-об'єктного підходу. Розкрито їх роль і значення для сучасного інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств як головна їхня умова в формуванні підприємницького середовища і прогресивної економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: прибутковість підприємства, теорії прибутковості підприємств, теорії маси і норми прибутку підприємств.